

VRIJHEID IN VERBONDENHEID

JOODSE TRADITIE EN DE ONGANG MET VRIJHEID

Het woord vrijheid is wellicht één van de meest misverstane uitdrukkingen die onze taal rijk is. Het is dit jaar inderdaad 75 jaar geleden dat wij zijn bevrijd in politiek-militaire zin maar de vervolgvraag is natuurlijk: en verder? Vijf dan wel zes jaren oorlog op wereldschaal hebben ons getekend, wij staan hier in een gebouw dat nog in een optimistische tijd is ingewijd, in 1906, ook al zien wij talrijke bewijzen van aanpassing en aansluiting: Joden, in lokaal spraakgebruik aangeduid als Groningens Israëel, wilden erbij horen, in een samenleving die plaats inruimde voor deze fraaie synagoge. De inwijding vond plaats in aanwezigheid van tal van provinciale en gemeentelijke bestuurders, er vertrok zelfs een stoet van bezoekers vanuit het Stadhuis naar deze plek in de Folkingestraat. Tot 1942, toen sloot de bezetter dit gebouw en verviel het tot depot, weliswaar weer geopend in 1945 door een Canadese veldrabbijn maar in 1952 verkocht aan wasserij/stomerij Astra. Vervolgens na jaren van strijd en voorbereiding de herinwijding op 29 november 1981, de Torarollen werden toen binnengedragen en zijn hier sindsdien aanwezig, namens de Katholieke Kerk was de toenmalige bisschop Muller aanwezig, vergezeld van priester en monnik Herman Verbeek, de eerste voorzitter van de Stichting Folkingestraat Synagoge, een volstrekt unieke benoeming die zijn gelijke in het recente of verre verleden in andere steden en landen niet kende.

Maar niet alles is te herstellen: het zwarte hek symboliseert de verkleining van wat nodig is voor de eredienst, tegelijk een bittere herinnering aan de verdwijning van mensen als gevolg van vervolging en vernietiging. Ook 75 jaar later passen de puzzelstukjes van het noodlot niet in elkaar, zeker, het leven gaat verder, ook hier, maar de littekens bleven. Vijftig jaar geleden heeft de Katholieke Kerk een draai gemaakt vanuit bisschoppelijk en pauselijk denken: Paus Johannes de 23^e riep: de Joden zijn onze broeders; paus Johannes Paulus de 2^e bezocht de synagoge van Rome en viel opperrabbijn Toaff in de armen; als Poolse priester Karel Woytila kende hij de verschrikkingen van de oorlog in en rond de stad Krakow waar hij werkzaam was; paus Benedictus bezocht de synagoge van Köln, en voor studenten en hoogleraren Judaica en Hebraica bracht dit groot voordeel: de Bibliotheca Vaticana werd geopend en toegang werd verleend tot de grote rijkdom aan Hebreeuwse geschriften en Joodse literatuur die het Vaticaan in bezit heeft. Er zijn belangrijke vorderingen gemaakt maar uiteindelijk gaat het om de intenties hiervan. Het is in ieder geval niet genoeg om daar één dag bij stil te staan, respect voor elkaar is een Bijbels gebod dat altijd en overal moet worden nageleefd. Doe

een ander niet aan wat bij jou gehaat is, dat is de ene regel van rabbi Hillel uit de 1e eeuw, u raadt het al, een rabbijn uit de omgeving van Jezus, in feite zijn rechtstreekse leraar. Beiden betoogden hetzelfde: een ander niet aandoen wat bij jouzelf gehaat is, dat is de hele Tora, dat is de hele leer in één zin samengevat, ga heen en leer, zegt Hillel dan, opvallend genoeg is deze zinsnede ook bekend in de katholieke wereld als de regula aurea, de gulden regel. Rabbijnen zijn leraren, geen geestelijken maar mensen die midden in de maatschappij stonden en vaak een dagelijks beroep uitoefenden naast hun studie. De rabbijnen hebben na de verwoesting van de Jeruzalemse Tempel in de 1^e eeuw het Jodendom bestaansrecht gegeven. Zij wisten van oudsher wat het was om als Joden niet langer vrij te zijn, de Romeinen waren de heersers in de landen en streken rondom de Middellandse Zee, als opvolgers van de Grieken legden zij hun manier van leven op en meer, hun manier van denken en geloven. De Tempel was verwoest mede als gevolg van de compromisloosheid van de Judeeërs, maar de rabbijnen gingen het gesprek aan met de Romeinse bazen, ja, zelfs met de keizers van Rome. Beroemd zijn de tradities van Rabbi Juda de Prins, 2^e eeuw, die zo vooraanstaand is in de literatuur dat hij gewoonweg de Rabbi wordt genoemd, in zijn dialogen met Antoninus. De manier waarop deze tradities worden verteld verraden de bedoeling van deze verhalen: zij moeten een les zijn voor de lezer. Daarom wordt gezegd dat Antoninus een tunnel liet bouwen tussen zijn paleis en het huis van Rabbi, zodat hij ongezien met hem kon spreken en hem om advies kon vragen. Toen Antoninus stierf zou Rabbi gezegd hebben dat de band was gebroken, de goede band tussen Romein en Jood die een garantie zou kunnen betekenen en voor wederzijds begrip en respect. Met onze moderne middelen om teksten te combineren bleek er inderdaad een band te bestaan tussen keizer Antoninus wiens officiële naam Marcus Aurelius was en die maar kort heeft geregeerd van het jaar 211 tot 217, overeenstemmend met de levensdagen van Rabbi. Anderen sluiten niet uit dat het hier om de iets eerder levende nog grotere keizer Marcus Aurelius gaat die van 161 tot 180 regeerde en regelmatig Judese afgezanten ontving, maar zoals zo vaak zijn de verhalen talrijker en kennen meer varianten dat de historische werkelijkheid toelaat. Maar ook al zijn generaties van rabbijnen inpasbaar in de Romeinse en Byzantijns-christelijke tijd, hun eerste taak was de bestudering en uitleg van de Bijbel, niet als geleerdenoefening maar om per direct toe te passen op de levenspraktijk van Joden in de verstrooiing over vele landen en steden. Eigen identiteit bewaren, eigen traditie beschermen, de mooie Hebreeuwse term hiervoor is ‘de Tora omheinen’, de omgang met Romeinen, later Christenen, letterlijk regelen, d.w.z. aan regels binden, dat was hun manier om zich te bevrijden, hier is het kernwoord, van de druk van een omgeving die allengs minder begrip en meer vijandigheid voor Joodse gemeenschappen zou tonen.

Dit gebouw, deze synagoge, is daarom van oorsprong en in de eerste plaats een leerhuis, een plaats van studie, zelfs eredienst en liturgie zijn studie, en altijd en permanent studeren is een Joodse opdracht die ik in de komende minuten met u ga oefenen in samenhang met een begrip van en omgang met de term vrijheid. Per direct kan ik u laten weten dat het Hebreeuws, de originele taal van het Oude Testament en belangrijk voor het onderkennen van de bedoelingen van de Bijbel, in de christelijke wereld *Hebraica Veritas* genoemd, geen eenduidig woord kent voor het begrip vrijheid. Het woord bestaat eigenlijk niet maar de duiding ervan is er wel en wordt ons verteld in de eerste twee boeken van de Bijbel, Genesis en Exodus. Adam en Eva lijken vrij rond te lopen in het Paradijs, een vrijplaats zogezegd, zelfs bevrijd als zij zijn van kleding, maar er ligt slechts één goddelijk verzoek: snoep niet van de boom van kennis van goed en kwaad, want dan worden jullie als lesser gods, kleine goden die denken dat zij met die verborgen kennis van goed en kwaad kunnen omgaan. Het verzoek wordt niet gehonoreerd en behalve verdrijving van de kwaadloze plaats die Paradijs heet, treedt een fenomeen naar voren die verband houdt met het verlies van vrijheid en dat is schuld en schaamte. Adam en Eva schamen zich voor hun daad maar ook voor elkaar en bedekken dan hun nog altijd zogenoemde schaamdelen. Het Hebreeuwse woord voor 'kleding' is levush, verklaard als een samentrekking van twee woorden lo vosh, en dat betekent: geen schaamte.

Heel modern gesproken is wat nu naming en shaming heet ook het aanpraten van schuldgevoel en het beperken van iemands rechten en afpakken van vrijheden. De rabbijnen uit de laat-Romeinse en Byzantijnse periode, in de 3^e tot de 7^e eeuw, praten met elkaar over het lichaamsdeel van de mens dat het gevaarlijkst is als het gaat om het beschamen van de medemens en daarmee onderdrukking zou rechtvaardigen. Zij komen uit bij het lichaamsdeel waarmee woorden worden uitgesproken die in feite beslissen over leven en dood en dat is de tong. De tong veroorzaakt het meeste leed, de tong kan dodelijk zijn en daarom gaan de meest waarschuwingen over misbruik van de tong en dat is misbruik van de taal, manipulatie van woorden, verhullend taalgebruik, reclametaal zelfs, propaganda en misleiding, iets wat 75 jaar geleden door de schrijver Victor Klemperer *lingua imperii tertii*, de taal van het Derde Rijk, werd genoemd, ik kan u zijn dagboeken sterk aanbevelen. Als Duits-Joodse hoogleraar in de Franse taal en literatuur had Klemperer door wat het naziregime deed met taal en met woorden en dat zien wij vaker terug in politieke en zeker in ideologische systemen, ook die met een religieuze inslag. Daarom hebben vele eeuwen geleden de rabbijnen besloten om één doodzonde aan te wijzen en dat is: de roddel. Roddelen is in hun ogen het ergste kwaad en zij noemen dat 'de slechte taal', in het Nederlands kwaadspreken. Nu zult u zeggen: wat heeft dat met vrijheid te maken en het antwoord is: alles,

ook toen en ook nu: de schijnvrijheid van slechte taal op het internet en in sociale media gaat ten koste van de vrijheid van expressie van de ander, maakt de ander zoals dat in voortreffelijk Nederlands heet: monddood.

Mede hierom is Bijbeltaal zorgvuldig en waardevol in eeuwenlange overlevering met volle aandacht voor wat wel en niet benoemd kan worden: er is zoals gezegd en veelbetekenend genoeg geen Bijbels woord voor vrijheid maar er is wel omgang met vrijheid en iedereen moet daarmee leren omgaan, ook de grote persoonlijkheden van de Bijbel. Noach, de bouwer van de ark, had dat moeten begrijpen na de zondvloed en dacht bevrijd van watersnood te zijn maar gedroeg zich onbehoorlijk en bleek zijn nieuw verworven vrijheid niet aan te kunnen. Abraham werd op de proef gesteld en begon te begrijpen dat bevrijding van afgoden een nieuwe verbondenheid inluidde met een God die hem zou huldigen als stamvader van vele volkeren. Een letterlijk verbond wordt in het spel gebracht die we niet alleen opvatten als afspraak maar ook als middel tot verbondenheid, hoe moeilijk dat ook is. Jacob moest het leren toen hij vocht met een engel en met een nieuwe naam Israël verder leefde, letterlijke betekenis: strijden om God; je moet ervoor vechten om uiteindelijk God waard en waardig te zijn, of nog duidelijker: je moet knokken om God te verdienen en daarin komt het werkwoord dienen terug. Zo ook Mozes, de grote gestalte die ingeleid wordt in het boek Exodus als huilende baby drijvend in de rivier de Nijl en opgepikt wordt door de dochter van de Egyptische Farao, een tweeledig begin van zijn leven, een Hebreeuws kind in een volstrekt Egyptische omgeving. Denkt u nu maar even aan die Farao, het toonbeeld van absolute macht en zelfs goddelijke claim, niemand kon en mocht hem te na komen, de Egyptische tempels en de piramiden zijn nog altijd het overduidelijke bewijs van zijn glorie en dwingen nog altijd onze bewondering af, een sterker bewijs van een mens die zich god waant en het eeuwige leven zoekt, is er in deze wereld niet, alle latere keizers, koningen en dictatoren ten spijt. Het is precies deze Farao die door de Bijbel zwaar op de korrel wordt genomen: de Farao is het summum van onvrijheid d.w.z. knechting, slavernij, het valse geloof in menselijke almacht, het manipuleren van een samenleving die er eigenlijk alleen maar is om aan hem onderworpen te zijn, moeten we ver zoeken? Dat was precies waar het 75 jaar geleden om ging: repressie en vervolging, de gemakkelijke keuze voor meelopen en onverschilligheid, de moeilijke keuze voor het verzet, mogelijk op straffe van de dood, het uiteindelijke verlangen naar bevrijding die hier 75 jaar geleden kwam. En tegenwoordig: wat vind u van Noord-Korea, wie waren de machtsmisbruikers van Zimbabwe en Libië, ja inderdaad, zij zijn gevallen of vallen ooit een keer, precies de gang van zaken in het boek Exodus met de Farao van Egypte en precies zoals het ging met het naziregime in Duitsland. Over de Farao als prototype stellen

de rabbijnen vele vragen en komen uit op het tweeslachtige gedrag van Mozes: als Egyptenaar opgevoed moest hij later ontdekken dat hij tot het Hebreeuwse volk behoorde. Dat was niet genoeg want hij moest voor dat volk leren kiezen, ervoor opkomen, en uiteindelijk hen laten weggaan uit Egypte, door de woestijn leiden naar een voor hemzelf onbereikbaar doel, een beloofd land dat hij zelf niet zou betreden. Hier ligt de sleutel tot begrip van bevrijding of vrijheid: met gevaar voor eigen leven moest Mozes de Farao uitdagen, het leek onmogelijk, tien rondes te gaan, tien slagen of plagen uitdelen om de verstokte Farao op andere gedachten te brengen, iedereen moest hem dienen en geen ander, in het Hebreeuws is het woord voor dienaar hetzelfde als het woord voor slaaf, vreemde dienst is slavernij, de juiste dienst is letterlijk godsdienst en dat is vrijheid in verbondenheid met die ene unieke God van Israël.

Hopelijk kunt u me nog volgen: de uittocht uit Egypte is het beste voorbeeld van bevrijding in het Jodendom, soms ook met het moeizame woord verlossing beschreven. Maar daar ligt niet het hoofddoel: de glansrijke rol van Mozes wordt gespeeld bij een berg waar hij van de levende God zelf de platen ontvangt waarop in goddelijk schrift de tien regels zijn beschreven en daarin besloten alle opdrachten op alle levensterreinen. Het hoogste goed zijn de regels en opdrachten, om God te dienen zogezegd. Daar had het uit Egypte bevrijde volk in eerste instantie geen boodschap aan, letterlijk bedoeld, geen boodschap, een gouden kalf werd gegoten, prettig concreet, duidelijk, zichtbaar, zou dat misschien de echte vrijheid zijn? De les is een heel andere en daaraan volkomen tegengesteld: weg daarmee, opzij met dat gouden kalf, duidelijke verwijzing naar Egyptische verering, totaal vergruizen, het beeld is onzin, onecht en bestaat niet, tekst en schrift bestaan wel, hou je daaraan, dat is echte vrijheid in verbondenheid en dat is de grote les: Jodendom kent vrijheid in opdracht en de opdracht is: het goede doen, het kwade laten. Alles wat in deze synagoge gelezen wordt, ten gehore wordt gebracht, draait om het heiligste bezit, de rollen van de Tora met deze regels en opdrachten, met deze overtuiging, moeilijk te vatten, niet gratis te verkrijgen, iedereen moet een heel leven vechten om dit waar te maken, maar de zin van het Joods-zijn is hiermee verklaard en of men orthodox is of liberaal of seculier, iedereen heeft met ethische vraagstukken te maken die al dan niet hierdoor worden geïnspireerd, altijd op weg en de vraag is, naar wat? De rabbijnen zeggen: des te beter men de regels respecteert jegens God maar vooral jegens elkaar, des te idealer de samenleving waarin men verkeert. Ideaal samenleven is een realiseerbaar doel, niet wegschuiven naar het hogere of naar een verre toekomst maar hier en nu. Mensen in iedere generatie, u en ik, bisschop en rabbijn, zijn gebonden aan verbetering van de samenleving, van de wereld, wij voelen dat heden ten dage scherper dan ooit in verband met de klimaatproblemen,

internationale samenwerking is vereist, regels worden ingevoerd om de ergste uitkomsten te beteugelen, niemand ontkomt hieraan en kan dit loochenen, maar het verhaal wordt herhaald: wilt u echte vrijheid en kunt de waarheid aan? De ontmoeting tussen de Waarheid en het Verhaal: op advies van het Verhaal kleedt de Waarheid zich met de kleren van het Verhaal om gehoord en onthouden te worden. Maar als wij willen ontkomen aan de ramp van misbruik en uitbuiting, aangaande mens dier en natuur, dan zullen wij ons moeten houden aan verdragen, aan afspraken, aan ons wordt gevraagd verbonden te zijn met anderen in nood, armoede, wegstijgen heeft geen betekenis, de selfie-wereld gaat teloor, en daarmee ontstijgt de Joodse omgang met vrijheid zichzelf en krijgt een universele betekenis in overeenstemming met de pretenties van de Bijbel, zowel Oude als Nieuwe Testament, Hebreeuws-Aramese dan wel Grieks-Latijnse versies, wie wil kan er kennis van nemen en zich ernaar gedragen, wie niet wil zal toch gedwongen worden verbondenheid te zoeken en solidariteit te tonen. Dit is nl. wat wij in het algemeen onder menselijkheid verstaan.

Graag neem ik u terug naar deze plaats, terug naar deze dag, een katholieke dag van het Jodendom die bij wijze van hoge uitzonderlijkheid in dit Joodse leerhuis plaatsvindt, in de lange geschiedenis van de verhouding tussen Judaïsme en Katholicisme nooit voor mogelijk gehouden, deze dag is een aanzet tot respect. Een leermeester van mij heeft het ooit kernachtig samengevat; let op, wat je ook bestudeert in de Joodse dan wel Katholieke tradities, *in essentie zijn de geloofsopvattingen van beiden één*. De opdracht is om die opvattingen te leren kennen en op de juiste manier te delen, en vooral: ernaar te handelen. Daarmee kunnen u en ik gemakkelijk een heel leven vullen en daarmee bereikt u voor uzelf en medemens een gerechte vrijheid.

Groningen, 19 januari 2020,

Wout van Bekkum